

BÖCKENFÖRDE MAGYARUL

Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: *Állami jog és erkölcsi rend. Válogatott tanulmányok.*
Fordította: ARATÓ Balázs. L'Harmattan, Budapest, 2020. 168 oldal, 2541 Ft

Nagy adósságát törlesztette 2020 végén a magyar politikai gondolkodás, amikor megjelent az *Állami jog és erkölcsi rend* című kötet, amely az egykori német alkotmánybíró, Ernst-Wolfgang Böckenförde jog- és vallásfilozófiai, valamint államelméleti munkájából kínál válogatást. A kötetben található nyolc tanulmányt Böckenförde 1976-os *Állam, társadalom, szabadság*, valamint az 1999-es *Állam, nemzet, Európa* című tanulmányköteteiből válogatták össze.

Böckenförde halálakor egyesek az „alkotmányjog Einsteinjeként” búcsúztak tőle, akinek hozzájárulása a jogi és politikai gondolkodáshoz nem csak német nyelvterületen fejtette ki hatását. Munkáit már életében számos nyelven kiadták (angol, francia, olasz, japán, lengyel, portugál, spanyol, svéd fordításban), s jelen kötet magyar nyelven az eddigi legmélyebb betekintést kínálja a szerző munkásságába. Csak 1988-ban jelent meg *Az ember a mai jogrend tükrében* címmel az első magyarul is elérhető primer Böckenförde-szöveg a lengyel filozófus Krzysztof Michalski által szerkesztett *A modern tudományok emberképe* címet viselő kötetben. Ezt követően több mint tíz évet kellett várni, hogy 1999-ben megjelenjen a második teljes Böckenförde-tanulmány *Tolerancia – a keresztény egyházak szenvedéstörténete* címmel a 2000 folyóiratban, majd 2003-ban sokáig az utolsó Böckenförde-forrás került publikálásra a Takács Péter szerkesztette *Államtan* kötetben (*A közvetett/képviseleti demokrácia mint a demokrácia tényleges formája* címmel). A Böckenförde-paradoxont tartalmazó *Az állam kialakulása mint a szekularizáció folyamata* című tanulmány magyar fordítását csak 2020-ban, Böckenförde halálának első évfordulóján publikáltuk a *Valóság* folyóirat februári számában.

E kötet nyitó tanulmánya szintén a szekularizáció folyamatát vizsgáló Böckenförde-szöveg. A szerző fel fogása szerint a szekularizáció története nélkül nem alkothatunk teljes képet az állam keletkezéséről. Sőt, a szekularizáció folyamatának figyelmen kívül hagyásával a jelenkori államot meghatározó „alapvető rendproblémák” megértése sem lehetséges. Ezért Böckenförde arra vállalkozik tanulmányában, amely az 1964-es Ebracher Ferienseminaron hangzott el, hogy az állam és egyház fokozatos szétválást bemutassa.

A történelmi áttekintés végén az állam alapját biztosító homogenitást vizsgálva fogalmazza meg híres paradoxonját, miszerint „a szabadelvű, szekularizált állam létalapját olyan előfeltételek jelentik, amelyeket ő maga sem tud garantálni”. A Böckenförde-dilemma nem pusztán politikafilozófiai jelentőséggel bír, hanem a keresztények felé intézett felhívás, hogy a szekuláris államra ne hitük ellenségeként tekintsenek, hanem esélyként „a szabadságra, melynek megőrzése és megvalósítása az ő feladatuk is”.

Állam és társadalom megkülönböztetésének jelentősége a jelenkor demokratikus szociális államában című tanulmányában kibontakozik

előttünk Böckenförde karakterének társadalmilag tudatos szociáldemokrata attitűdje. Ennek kialakulásában nagy hatással volt rá Lorenz von Stein, 19. századi közgazdász, aki korát meghaladva az alkotmányos liberális állam és a jóléti állam kombinációját szorgalmazta. A tanulmányban Böckenförde az állam és társadalom megkülönböztetése történelmi és alkotmányos alapjainak bemutatását követően e megkülönböztetésnek a fenntarthatóságát vizsgálja a demokratikus, valamint a szociális állam keretei között. Különös tekintettel arra a problémára, hogy a polgári társadalmak

legnagyobb vívmányai – jogegyenlőség, iparűzés szabadsága, tulajdonjog – hogyan vezetnek drámai szociális egyenlőtlenségekhez, amellyel a legszabadabb „társadalom önnön magából hozza világra a materiális szabad[ság]talanságot”. Ezzel összefüggésben idézi von Stein azon megállapítását, miszerint „egyedül az éli meg a szabadságot igazi szabadságként, akire nézve annak feltétele teljesül, vagyis aki birtokában van a szellemi és anyagi javaknak, melyek az önmeghatározás előfeltételei”. A következő, *A lelkiismereti szabadság mint alapjog* című tanulmány Reinhard Mehring, heidelbergi filozófus szerint Böckenförde „alkotmányos gondolatának liberális magját” alkotja. Böckenförde ebben amellet érvel, hogy a vallásszabadságból kialakuló lelkiismereti szabadság mind a modern egyéni szabadságjognak, mind a modern szabadságfogalomnak az alapja. A lelkiismeret kérdésének vizsgálata során rámutat, hogy mindez szorosan összefügg a modern állam semlegességével, amely „nem az állami döntéshozói hatalomnak a gyengülését, hanem sokkal inkább előfeltételét és legitimitációját jelenti”. A tanulmánykötet címadó írása azt vizsgálja, hogy milyen kapcsolat áll fenn a jog és az erkölcs között. Szükségszerű-e, hogy az erkölcs részeként kell tekintenünk a jogra ahhoz, hogy egyáltalában jogról beszélhessünk? A válasz nem egyszerű, hiszen míg a jogot mint állami jogot definiálni tudjuk, addig az erkölcsi rend mércéje eltérő meghatározásokat kaphat. Bár a mérce eltérő lehet, mégis közös jellemzője az erkölcsi követelményeknek mint magatartási normának, hogy létezésük nem függ a betartásuktól. Mindezek ellenére Böckenförde a jogra mint az erkölcsösség részterületére tekint, azzal a fontos megszorítással, hogy a jog „nem etikai maximumot testesít meg, hanem inkább az etikai minimum”.

A jog korlátokat szabva teremt szabadságot című tanulmány már arra a nem csak jogászok számára izgalmas kérdésre keresi a választ, hogy mi köze van a jognak a szabadsághoz, ha folyamatos akadályokat gördít mind a személyek, mind az államok elé? Böckenförde – Kant klasszikus meghatározása nyomán – arra világít rá, hogy a jog nélkül a szabadság nem állhat fenn tartósan. Arra, hogy ez a szabadság mit jelent a jog mércéjeként, Hegel nyomán válaszol a szerző, miszerint a szabadság az a képességünk, hogy tudatában lehetünk önnön magunknak. Ebben az „ön-tudatosítási” képességben látja Böckenförde azt a mércét, ami szabályozó elve lehet a jog által végrehajtott határok rögzítésének. A Carl Friedrich von Siemens Stiftung 1997-es konferenciáján elhangzott *Merre tart Európa?* című előadásában az Európai Unió jogi és politikai felépítésre fókuszálva az európai egyesülés alapkérdéseit tárja fel. Böckenförde egyrészt úgy véli, hogy az európai in-

tegráció gazdasági perspektívája háttérbe szorítja a politikai dimenziót, ami legitimitációs problémát okoz, ugyanis a tagállamok a közös piac szabályozásában elvesztik a szuverenitásukat, viszont az állampolgárok a nemzeti politikán kéri számon a közjóért való felelősséget. Másrészt szkeptikusan tekint az Európai Unió szupranacionális struktúrájára is, ugyanis álláspontja szerint a demokratikus nemzetállamok európai démosz hiányában nem tekinthetők mintának. Ugyanakkor elképzelhetőnek tartja a nemzeté válást, de ameddig ez hiányzik, hasznos lenne „szünetet tartani a további politikai integrációban” – írja. A szerző kifejti gondolatait a közép-európai államok akkor még csak tervezett csatlakozásról is: a Varsói Szerződés egykori országai nem pusztán az európai piacba kívánnak integrálódni, hanem identitásukat megőrizve, de azzal egyúttal gazdagítva is, „teljes egészében Európához mint jogi, gazdasági és kulturális közösséghez akarnak tartozni”. Szintén kiemelt aktualitással bír *A politikai autonómia jövője. Demokrácia és államiság a globalizáció, európaizáció és individualizáció jegyében* című írás, amelyben Böckenförde a demokráciák és állampolgáraik helyzetét vizsgálva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a globalizáció, az európaizáció és az individualizáció mennyiben járulnak hozzá a demokrácia és az államiság eróziójához. Érvelése szerint a demokrácia nem jelent „uralomnélküliséget”, sőt az állam formájában testet öltött demokrácia az államiság meghatározott szervezete. Az államiság ilyen formában pedig „egy társadalomnak a béke egységeként, saját döntésekre képes cselekvő és hatalmi egységként való szervezettségére utal”. E koncepciója Hermann Hellerhez kapcsolódik, aki az államot az „összetartozásnak és az azonosságának egyfajta tudataként” jellemezte.

A kötet zárótanulmánya (*Az alkotmányos állam fogalma és problematikája*) arra keresi a választ, hogy hol található a szuverenitás egy alkotmányos államban: magában az alkotmányban, vagy pedig a szuverenitás megelőzi az alkotmányt, és nélkülözhetetlen politikai alapot jelent. Böckenförde érvelésében megjelenik Carl Schmitt hatása, hiszen amellet foglal állást, hogy az államot nem azonosíthatjuk az alkotmánnyal, hanem az állam megelőzi az alkotmányozás folyamatát.

A megjelent nyolc tanulmány kiváló válogatás azon érdeklődők számára, akik Böckenfördét nem a bal- és jobboldali tengely mentén kívánják elhelyezni, hanem gondolkodását mélységében szeretnék megismerni. Az államelméletet, a jogfilozófiát és vallásfilozófiát érintő tanulmányokat olvasva kibontakozik előttünk Böckenförde sokrétű tudományos karaktere, amely szűken vett hazájából európai szintű gondolkodóvá emeli.

JANCSÓ ANDRÁS